

INTERVJU

Når kirken tar ordet

PROFESSOR, DR. THEOL. AUD VALBORG TØNNESEN OG PROFESSOR, CAND. THEOL PHD. KJETIL FRETHEIM I SAMTALE MED INGE WESTLY, EVU-LEDER KIRKE, MF, OM RELIGION OG POLITIKK I ET REFORMASJONSÅR

Paven gjør det; biskopene i Church of England gjør det; norske biskoper, Mellomkirkelig råd, en rekke kirkeledere i innland og utland gjør det: Leverer uttalelser med utfordrende politisk innhold. Er dette en avsporing for kirkene, eller det motsatte?

Vi er snart halvveis i året der vi markerer 500 år siden reformasjonen, og vi gjør det under solemarker som "nåden alene" og "skriften alene". I tråd med luthersk barnelærdom har mange av oss oppfattet at teologien skal beskjeftige seg med det Bibelen sier noe om, og ikke så mye annet. I forlengelsen av dette har vi lært å skille evangelium fra lov, teologi fra erfaring og det åndelige fra det verdslige regimente. Men så har livet og teologihistorien lært oss at disse skillene ikke alltid er så soleklare i praksis, at teologien, enten vi liker det eller ikke, alltid vil være kontekstuellet preget, at evangeliet må ha et kroppspråk, og at det i en hel del tilfeller vil være umulig å skille nestekjærlighet fra politikk. Når vi i tillegg kan riste støvet av Luther-tekster hvor reformatoren selv synes å bli temmelig konkret i sin "økonomiske politikk", "Hva skal vi da si?" – for å sitere en enda eldre læremester.

Til å veilede oss, har vi fått med to betrodde teologer: Aud Valborg Tønnesen, professor i kirkehistorie på TF, for tiden dekan og innvalgt blant våre fremste akademikere i Norsk Vitenskapsakademi i 2016 – men likevel ikke lengre unna enn at hun lett kvitterer på Facebook-siden til en som har hatt en hverdagslig glede å dele. Kjetil Fretheim, professor i etikk og diakoni, om ikke lenge prorektor på MF. Og, for å fortsette Facebook-sporet: Følger du ham her, kan du jevnlig more deg over hans kritiskmuntre kom-

mentarer til smått og stort i nyhetsbildet – alltid formulert med en kvass sosialetisk penn.

Planen var å føre den typen samtale som skjer i samme rom til samme tid. Det sto ikke på noens velvilje. Men da planen etter gjentatte forsøk måtte skrinlegges, fullførte vi intervjuprosjektet med spørsmål til hver især, spisset mot synspunkter de har ytret tidligere. Og selv om de har fagprofiler med flere felles emner, har de i utgangspunktet ikke et helt likt syn på sakene.

Tønnesen har gjort studier i alt fra norsk anvendelse av toregimentslæren til internasjonal bistand og diakoni. I 2011 skrev hun en artikkel om "Kirken og Samfunnet"¹, som noen hundretalls prester nå møter på nytt i antologien "Reformasjon nå". Her kan man så definitivt finne motforestillinger mot en politisering av kirken. Hun avrunder med påstanden om at "kirken noen ganger er mest relevant for samfunn og politikk når den er på sitt tydeligste i forkynnelsen av Guds frelse og kristenmenneskes frihet".

Vil du si at kirken står i fare for å undergrave sitt folkekirkelige oppdrag når den opptrer som aktør i kontroversielle politiske saker?

Tønnesen: Da Kristelig Folkeparti ble etablert på 1930-tallet, advarte enkelte prester mot å gjøre kristendom til partisak. Det har historisk vært svak tradisjon for å gjøre kristendom til politikk i norsk sammenheng, og enda mindre for Den norske kirke qua kirke til å uttale seg med én stemme i saker som griper inn i partipolitiske mønstre. Likevel skjer det, og det kan være gode grunner for det. Samtidig mener jeg nok at det er klokskap i den lutherske påminnelsen om kristenmenneskets frihet som gjør den kristne

til en borger i samfunnet med det som følger av forpliktelser, inkludert politisk ansvar. I den forbindelse har jeg sans for at kirkens oppgave er å innby til fellesskap rundt ord og sakrament, og slik gi den enkelte kristne mot og oppmuntring til å utøve sitt ansvar som borger i samfunnet.

I nevnte artikkel redegjør du selv for endringer i oppfatning og anvendelse av toregimentslæren, men du tenker samtidig at den gir et viktig bidrag til kirkens selvforståelse. Hva slags veiledning mener du den bør gi for samfunnsengasjerte kirkeledere i dag?

Tønnesen: Som så mye i luthersk teologi, har toregimentslæren en sammensatt historie. Utviklet som en lære der verdslig og åndelig øvrighet fortolkes som selvstendige og uavhengige områder underlagt egne lover, har toregimentslæren blitt brukt som argument for at enhver øvrighet er innsatt av Gud. Av dette følger at kirkens myndighetsområde er det åndelige, og at kirken verken kan eller skal kritisere den verdslige makt. Mange lutherske teologer og prester har derfor gjennom historien fortolket luthersk teologi dit hen at man skal støtte opp under ethvert regime som gitt av Gud, og luthersk teologi er med god grunn blitt forstått som samfunnskonservativ og sterkt reaksjonær. Under den tyske okkupasjonen av Norge tok prester og teologer i landet et oppgjør med en slik stram fortolkning av toregimentslæren. Gjennom protestskrivet og bekjennelsesdokumentet Kirkens Grunn hevdet man at det var rettsstaten og ikke en hvilken som helst stat man skulle adlyde. Når staten brøt med retten, måtte kirken tale den til rette og eventuelt bryte med den, om nødvendig. Det gjorde norske kirkeledere og ble slik en av bærebjelkene i den sivile motstandskampen. Under krigen var det viktig at Den norske kirke opptrådte med en samlet stemme i det prinsipielt viktige spørsmål om statlig inngripen overfor enkeltmennesker, barn og ungdom. I en demokratisk situasjon som vår i dag er det nok like viktig at Den norske kirke bidrar til å legitimere meningsmangfold, som at den selv taler med én stemme i politiske spørsmål.

Westly: Blant Fretheims ferske bidrag til tematikken er en fagbok fra 2016 under overskriften "public theology" som han oversetter med "samfunnststeologi".² Her trekker han lange linjer til tematikken religion og teologi, henter inspira-

sjon fra de tre politisk profilerte Kairos-dokumentene fra 80-, 90- og 2000-tallet og har som klart premiss at kirkene bør engasjere seg i samfunnet. Selv om boka har en klar økumenisk horisont, må det i reformasjonsåret være på sin plass å etterspørre den lutherske toregimentslæren. Den vies nemlig ikke særlig stor oppmerksomhet i boka.

Er ikke et markert skille mellom religion og politikk, eller mellom kirkelig og sekulær makt viktig nettopp i en tid hvor religion inngår i så mange fargelige konflikter i verden?

Fretheim: Jeg vil nok ikke beskrive de konfliktene vi ser i verden i dag, som religionskriger eller primært religiøse konflikter. Når det likevel er religiøse dimensjoner ved flere av dem, ser jeg det mer som et uttrykk for at religion spiller en samfunnsmessig rolle og kan brukes eller misbrukes til politiske formål. Det tenker jeg er et uttrykk for at religion er viktig i mange menneskers liv. Religion bidrar til tilhørighet, identitet, engasjement osv. Folk bruker religiøse ressurser når de ser seg rundt, fortolker det de ser, og gjør seg opp en mening om hva som er bra, dårlig, og som eventuelt bør forandres.

Derfor mener jeg også at det er fører galt av sted å insistere på et klart og absolutt skille mellom religion og politikk. Politikk handler om rettigheter, plikter og fordeling av goder. Alle som blir berørt av dette, bør få være med på å bestemme. Det er grunnleggende i en demokratisk og liberal politisk tenkning. Da kan folk heller ikke nektes å bruke disse religiøse ressursene. Og dette kan formuleres positivt: Når mennesker benytter seg av religion for å forstå og forandre verden, så er det et gode om dette blir uttrykt som bidrag i en bred og offentlig samtale om aktuelle samfunnsutfordringer.

Derfor trenger vi en samfunnsorientert teologi ...

Fretheim: Ja, samfunnststeologi handler for meg om å delta i denne samfunnsdebatten og å reflektere over hvordan en slik deltakelse kan og bør finne sted. Det handler om hvordan kristne, kirker og andre kan bidra for å løse utfordringer som gjelder oss alle, ikke kun kristne eller "de religiøse", men alle. Det betyr ikke at religion og politikk eller kirkelig og sekulær makt sauses sammen, men at religiøse og kirkelige stemmer kan og bør delta i det offentlige ordskiftet om

politiske spørsmål. Det står for meg på ingen måte i motsetning til den lutherske torengimentslæren, men viderefører heller viktige sider ved den.

Men det må da være en forskjell på om enkeltpersoner med basis i ytringsfriheten argumenterer politisk ut fra troen, og på at kirkeledere agerer politisk på vegne av kirkeinstansjonen som helhet?

Fretheim: Det er en forskjell, men for meg handler dette om den funksjonen kristne stemmer og kirkelige innlegg spiller i den politiske samtalen. Ikke bare enkeltpersoner, men også grupper, kirker og andre trossamfunn bør bidra i denne. I praksis betyr det at noen blir talsmenn for andre. For den norske kirkes del tenker jeg at det er teologisk og organisatorisk uproblematiske i den forstand at den er et fellesskap og har ordninger for å utnevne talsmenn og -kvinner, biskoper, rådsmedlemmer og andre. Talspersonen må forvalte den rollen med både tydelighet og klokskap, men det bekymrer meg lite om kirkelige stemmer fremmer ulike perspektiver eller politiske konklusjoner. Kirken vedtar normalt ikke ett entydig og forpliktende politisk program, og biskopers uttalelser binder ikke individet. Det er den aktive, politiske deltakelsen jeg er opptatt av.

Maktutredningen påstår at det er en sammenheng mellom kirkens politiske tydelighet og dens manglende politisk innflytelse. Er den politiske aktivismen uttrykk for en kirke som ikke lengre må kjempe for sin frihet, men for sin relevans?

Fretheim: Selvfølgelig skal kirken kjempe for sin relevans – eller bedre: For å være relevant. Men det er urimelig å redusere samfunnsengasjement til en kamp om egeninteresse. Den politiske aktivismen vi ser fra kirkelig hold i dag, er nettopp et praktisk uttrykk for det jeg kaller samfunnssteologi. Det handler om at kirkelige instanser og representanter engasjerer seg i saker som angår flere enn kirken selv. Klimaspørsmål, den såkalte flyktningkrisen og utfordringer knyttet til fattigdom og menneskehandel er viktig for kirken, men ikke bare kirken. Det er spørsmål som gjelder alle, felles goder og vårt felles beste.

Og da må det være åpenbart for alle at det er ved "ordets" og ikke "sverdets" makt kirken øver sin innflytelse ...

Fretheim: Ja. Men det er også forskjell på beslutningspåvirkning og beslutningstaking. Kirkens rolle ligger primært i det første. Nære bånd mellom kirke og statsmakt gir i noen grad politisk innflytelse, men også en fare for å bli kontrollert eller begrenset. Men man trenger ikke å være del av det statlige maktapparatet for å bidra i samfunnsdebatten. Det betyr at vi diskuterer politiske, økonomiske og sosiale spørsmål, og forsøker å bidra konstruktivt til å finne gode svar. Det er forskjell på den form for innspill og politiske avgjørelser.

Mange politikere vil vel si at de klarer seg ganske utmerket uten kirkens innblanding. Er det av hensyn til sin egen rolle eller av hensyn til samfunnet at kirken skal engasjere seg politisk?

Fretheim: For meg er det korte svaret på dette enkelt: Av hensyn til samfunnet. Kristen tro er universell, utadvent og uselvvisk. Kirkene er utfordret til å virkeliggjøre dette på best mulig måte. Men da blir det også tydelig hvordan det er en kobling mellom spørsmålet og alternativer. Kirken må engasjere seg for andre og alle. Hvis ikke mister den seg selv og sin sjel.

Hva slags kompetanse og mandat er det så kirken skal stille opp med i møte med politiske og økonomiske problemstillinger?

Fretheim: Bibelen og teologien gir perspektiv, tolkningsnøkler og et kritisk blikk på den verden vi lever i, på oss selv og på andre. Men Bibelen og det teologiske arbeidet gir ingen entydige svar på politiske spørsmål. Kirkenes og teologenes kompetanse ligger ikke der. Det vi kan bidra med, er Bibelens fortellinger og teologiske begreper. Det kan vi bruke til å forstå hva aktuelle politiske og økonomiske problemstillinger innebærer. Vi kan fortolke klimakrisen med fortellinger om skapelse og flom, og økonomiske spørsmål med begreper som synd og ondskap.

Jeg tenker det er urimelig å avvise et kirkelig samfunnsengasjement med at kirken ikke har kompetanse på politikk og økonomi. Det vil være å begrense den demokratiske, brede samtalen. Det ville bety å si nei til perspektiver som kan gi ny kunnskap og forståelse – også om politikk og økonomi.

Det finnes jo politikere og økonomer som også vil være enig i dette. Den kjente økonomen Thomas Picketty advarer mot en liberalisme hvor man ut fra

en tro på økonomiens egenlovmessighet vil gjøre økonomien uangripelig for etisk kritikk fra andre fagtradisjoner og miljø i samfunnet. Tønnesen, er det ikke en fare for at kirken inntar en litt for bekvemmelig posisjon hvis den bare overlater presserende samfunnsspørsmål til økonomer og politikere?

Tønnesen: Læren om samfunnsområders egenlovmessighet spilte en rolle innen konservativ luthersk teologi på slutten av 1800-tallet og fremover. Den ble en svøpe for en rekke tyske teologer som ut fra det forsvarte den nazistiske staten som en selvstendig ordning med egne lover. Dette er i bunn og grunn noe av ordnings-teologiens grunnproblem, at den har villet ordne samfunnet på en slik måte at Guds vilje lar seg avlese gjennom faste ordninger. En slik tanke om samfunnsområders egenlovmessighet har liten forankring i moderne, luthersk teologi. Og teologer kan med god grunn kritiseres for å ha vist manglende interesse blant annet for økonomiske spørsmål. Andre spørsmål er blitt langt mer omfattende diskutert, som for eksempel samliv og kjønnsrelaterte forhold.

Økonomi er av de spørsmål som berører livsverden, og som helt sikkert flere teologer burde interessere seg for. Det finnes ulike eksempler på hvordan norske teologer i det 20. århundret har tematisert økonomien. Det kan være interessant å se hvor forskjellig det er blitt gjort, og også hva slags utvikling som har funnet sted innen kirke og teologi på dette området. Den kjente, konservative teologiprofessor Ole Hallesby argumenterte hele sitt liv teologisk for den private eiendomsretten. Tor Aukrust søkte derimot på 1960-tallet å legge teologisk til rette for en sosialdemokratisk økonomisk tenkning. I dag arbeides det med, mye i forlengelse av arbeidet med en Ny Økonomisk Verdensorden som begynte på 1970-tallet, fattigdomsproblematikk og global fordeling. Det er bra, og her er kirken og enkeltkristne på banen, men kanskje mangler vi et teologisk arbeid som enda tydeligere forholder seg til aktuell økonomisk forskning?

En slags økonomisk teologi ...?

Det er klart en utfordring å nærme seg andre fagtradisjoner enn sin egen uten å bli dilettant. De fleste av oss har vel en viss erfaring med at en del uttaler seg om teologiske spørsmål uten særlig kunnskap eller forståelse for teologi som

fag. Det er ikke noe galt i det, men det må være lov å mene at ikke alt som sies om religion og teologi, er like informert. Jeg tenker derfor at en viss ydmykhet hører med når man engasjerer seg i tverrfaglighet, at man har syn for kompleksiteten i problemstillingene.

Pave Frans er på kort tid blitt en sterk moralsk stemme i verdenssamfunnet til spørsmål om økonomisk ulikhet, flyktninger, klima og miljø. Mange vil si at han lykkes i å føre en teologisk og etisk argumentasjon med forankring i bibelske tekster og motiver uten å gå for konkret inn i det tekniske og politiske. I Fretheims bok er et helt kapittel viet til bruken av teologiske begrunnelser og et religiøst språk når kirken deltar i samfunnsdebatten. Her mener dere vi har noe å lære ...

Fretheim: Ja, jeg mener vi må holde samtalen om hvordan vi skal bruke de bibelske fortellingene, og hvor konkret kirken bør være i sine politiske uttalelser, levende. Jeg tenker vi kan bruke et kirkelig og kristelig språk med frimodighet, men kombinere og dermed forklare dette med det som er mer allment tilgjengelig. Hvordan dette gjøres helt konkret og i praksis, er et krevende håndverk. Det vil vi nok løse på forskjellige måter. Desto større grunn til å reflektere over muligheter og begrensninger, form og innhold i kirkelige samfunnsengasjement.

Tønnesen: Nå kjenner jeg ikke Fretheims siste bok, så jeg kan ikke knytte direkte an til hva han skriver, men jeg har sans for at teologiske begrunnelser gjøres gjeldende i samfunnsdebatten. Det stiller selvsagt krav til oversettelse slik Habermas har pekt på. Noen ganger synes jeg kirkeledere besvarer utfordringer mer politisk enn teologisk, og at det gjør det vanskelig å se hvilken betydning det har å ha en teologisk faglighet i bunnen for å gå inn i viktige problemstillinger som klima eller migrasjon, for å nevne noe. Teologien blir litt skjult, rett og slett.

Samtidig er det jo ikke slik at teologien har fiks ferdige svar på disse og andre spørsmål. Tvert om vil det ofte være både teologisk og politisk uenighet som kan komme til syne når aktuelle samfunnsspørsmål presser seg på. Det er ikke gitt at det finnes ett godt moralsk svar eller én eneste politisk løsning på klimakrisen ut fra teologiske resonneringer. Men vi skal bruke vår faglighet til å gi best mulig kunnskap slik at også

politiske problemstillinger informeres av teologien. Det ble nettopp arrangert en stor internasjonal demonstrasjon – March for Science – den tematiserer viktigheten av at politikk er forankret i kunnskap. Til denne kunnskapen hører teologien, og jeg er derfor optimistisk med tanke på teologien som en del av løsningen på store samfunnsproblemer. Her tror jeg det finnes et utnyttet potensial.

Kan vi hente inspirasjon fra reformatoren selv i dette? I teksten om "Handel og åger" møter vi en Luther som er overraskende krass og konkret i sin dom over "monopolia"; dvs. dem som utnytter sin monopol- og markedsituasjon på de fattiges bekostning ...³

Tønnesen: Luther er jo på mange måter en "lunefull" venn som vi vel ofte bruker litt selektivt til å løfte frem hva vi finner som gode poeng hos ham, som kan understøtte egne anliggender. På den ene siden var han krass i sin kritikk av tiggere, og på den andre siden var han opptatt av å sikre verdige fattige understøttelse. Han ville skaffe tiggervesenet, noe som dels hadde å gjøre med hans motstand mot katolske tiggerordener og jøder, og han brukte vulgære og sterke ord for å betegne dem. Men det hadde også dels å gjøre med utviklingen av nye tanker om fattigomsorg, som det finnes ulike spor av i senmiddelaldersk tenkning, og der hjemstavn ble et kriterium. Det gjelder ikke bare i lutherske byer. Det var viktig å kjenne "sine" fattige. I den forbindelse blir Luthers kritikk av dem som utnytter markedsituasjonen på fattiges bekostning, forståelig. I de lutherske byene, som i Wittenberg og Nürnberg, ble det utviklet lover som skulle sørge for at det ble samlet inn penger, mat og klær til fattige. Så skulle utvalgte menn fra kirke og samfunn sørge for en rettferdig fordeling av disse ut fra behovsprøving. Ifølge reformatoren Johann Bugenhagen var fattighjelp en tjeneste for Gud, og den skulle helst ha varig virkning og bidra til å bringe mottakeren ut av fattigdom og hjelpeløshet.

Om kirken så skal uttale seg, finnes det mange mulige roller og arenaer for formålet. Er det pri-

mært biskoper og sentralkirkelige organer som skal uttale seg politisk på vegne av kirken? Eller bør den lokale kirken med diakoner, prester, proster og ulike rådsorganer engasjere i større grad enn de gjør i dag?

Fretheim: Til det siste: Ja. For å bruke en slitt formulering: Politikk er for viktig til å overlate det til biskoper og sentralkirkelige organer. Men jeg er også skeptisk til at et kirkelig samfunnsengasjement kun bør komme til uttrykk lokalt. Vi trenger dem som kan gi stemme til kirkens tro, fortellinger og visjoner på den nasjonale arena, og da blir for eksempel biskopene viktige.

Undertittel på Fretheims bok er: Public theology in times of Crisis. Mener du dagens kriser stiller kirken overfor nye premisser – også rent teologisk?

Fretheim: Ja, både klima- og flyktningkrisen utfordrer oss til å tenke nytt om helt grunnleggende teologiske premisser. Klimakrisen utfordrer tilvante og dyptgripende forestillinger om menneskets plass og oppgave i verden. Det gjelder ikke bare forvalteransvaret, men også kristen antropologi og skapelsesteologi. Flyktningkrisen utfordrer oss på alle måter der nasjonalisme, egeninteresse, frykt og forakt sniker seg inn i den teologiske refleksjonen. På ett vis er dette å erkjenne på nytt en gammel innsikt, nemlig at all teologi er kontekstuell. Nye samfunnsutfordringer forandrer konteksten og tvinger fram et nytt blikk og en kritisk refleksjon over etablerte forutsetninger. Men i dette ligger det også en konstruktiv mulighet: Hva er premissene for teologi i dag, og hvordan hjelper kirkens ressurser oss i møte med aktuelle utfordringer? Det er det samfunnssteologi handler om.

Noter

- 1 Tønnesen, Aud. "Kirken og samfunnet", i: *Kirke nå. Den norske kirke som evangelisk-luthersk kirke*, red. Stephanie Dietrich, Trond Skard Dokka og Harald Hegstad, s 191–208. Trondheim: Tapir forlag, 2011.
- 2 *Interruption and Imagination. Public Theology in Times of Crisis*. Oregon: Pickwick Publications, 2016.
- 3 *Luther, Martin. Om handel og åger (1524)*, i: *Reformasjon nå. Luther som utfordring og ressurs for Den norske kirke*. Red. Per Kristian Aschim og Tarald Rasmussen, s 465–479. Stavanger: Eide forlag, 2016.